

ВІДГУК

Офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора, професора кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», Софінської Ірини Дмитрівни на дисертацію Ванджурака Романа Васильовича «Інтелектуальна традиція давньогрецької філософії права як концептуальна основа української юриспруденції», подану на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Ступінь актуальності обраної теми дослідження

Наукова робота Р. Ванджурака присвячена концептуальній значущості давньогрецької філософії права (античної спадщини природного права) для реформування української юриспруденції у контексті прав людини, народовладдя (демократії) та правовладдя (верховенства права), правової держави, місцевого самоврядування. Доречним вважаю акцент автора на диференціюванні грецького праворозуміння, заснованого винятково на світоглядно-філософських засадах, і римського права, зосередженого на доктринальному обґрунтуванні та чітко структурованому і систематизованому його практичному використанню (с. 22).

Право в численних інтерпретаціях, починаючи від Сократа (його Платоновому діалозі «Кратил (Κρατύλος)») «важко зрозуміти» – це «щось швидко і таке, що все пронизує (diaion)». Сучасне потрактування цього діалогу зводиться до тлумачення права як нормативного порядку, «який позитивно стверджується, артикулюється у створюваних компетентними органами законах і підтримується державним примусом». Проблемою, яку доводиться в опозиційних наративах спостерігати, є взаємодія «права та держави», яка «організовує суспільство». Це стосується, по-перше, суспільних інституцій (органів публічної влади), по-друге, території держави, по-третє, населення (громадянство, приналежність до держави) і, нарешті, державної влади. Ідея цієї структурної ієрархії належить Георгу Єллінеку (Georg Jellinek). Тепер словосполучення «державний народ» (синонімічне до «нації» доби Модерну), кваліфікується як «громадянство».

Магістральною ідеєю роботи проголошену гіпотезу, що «звернення до античної спадщини у ході філософсько та історико-правових досліджень має полягати як у виявленні відмінностей і генетичних зв'язків між минулим та сучасним правом (в т.ч. українським), так і в з'ясуванні, по-перше, «першооснов» виникнення численних проблем (викликів) та суперечностей сучасної юриспруденції, по-друге, забутих чи недооцінених давнорозроблених способів їх ефективного вирішення».

Актуальною ця тема також є завдяки тому, що в результаті комплексного дослідження автор сформулював та логічно обґрунтував наукові висновки і

пропозиції щодо розвитку концептуальної значущості давньогрецької філософії права для реформування української юриспруденції на сучасному етапі.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача

Науковий рівень дисертаційного дослідження та наукових публікацій Ванджурака Р. В. відповідає вимогам, які висуваються до робіт на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Дисертація виконана з урахуванням основних положень «Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки», затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року № 231/2021; «Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року», затвердженої Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 року № 1027-р.; Плану заходів з реалізації «Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року», схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 року № 1393-р; планів науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Національної академії внутрішніх справ на 2016-2017 роки. Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 25 вересня 2018 року (протокол № 15).

Основні теоретичні положення та висновки, сформульовані у дослідженні, викладені у десяти наукових працях, з яких п'ять – у наукових фахових виданнях України, п'ять тез доповідей і наукових повідомлень на науково-практичних конференціях (с. 19).

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях

Ціла низка положень, висновків, пропозицій, рекомендацій, які викладені в дисертаційному дослідженні Ванджурака Р. В., були отримані вперше або істотно вдосконалені та мають достатній ступінь наукової новизни. Наукова новизна одержаних результатів впливає з актуальності теми дослідження. Наукова робота Ванджурака Р. В. є одним із перших досліджень, спрямованих на обґрунтування концептуальної значущості давньогрецької філософії права для реформування української юриспруденції на сучасному етапі: досліджено основні джерела та специфіку давньогрецьких філософсько-правових вчень, узагальнено й систематизовано уявлення мислителів Античної Греції щодо співвідношення права і закону, з'ясовано траєкторію еволюції давньогрецьких філософських обґрунтувань ідеї права та ознак розумного і справедливого порядку, досліджено античні витоки методології сучасного доказового права та їхню значущість для її подальшого удосконалення, проаналізовано напрями впливу давньогрецької філософії права на формування європейських правових цінностей, досліджено діалектику традицій і новацій в українській юриспруденції як один з рушійних

чинників її розвитку, обґрунтовано методологічне значення античної ідеї правової держави при виробленні стратегії реформування правової системи України (с. 15).

Отже, дисертаційне дослідження Ванджурака Р. В. виконане на високому науково-теоретичному та методологічному рівнях. Висновки, положення, рекомендації та пропозиції дисертації, відповідають всім вимогам Положення на здобуття ступеня доктора філософії, є обґрунтованими та логічними, мають достатній ступінь наукової новизни та практичне значення.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Обґрунтованість положень, висновків, рекомендацій та пропозицій дисертаційного дослідження Ванджурака Р. В. не викликають жодних сумнівів. Вони логічно витікають з тексту дисертаційного дослідження та базуються на власних судженнях автора, зібраних матеріалах, їх аналізі та узагальненні. Пропозиції, подані автором, щодо удосконалення чинного законодавства України в частині регулювання та регламентування судочинства оформлені належним чином, мають важливе теоретичне та практичне значення.

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення фахової та громадської думки щодо рівня довіри до інститутів влади, ставлення до євроінтеграційного курсу України, а також щодо доцільності та спрямованості державно-правових реформ. Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень суттєво підсилений результатами проведеного анкетування і статистичним узагальненням його результатів (опитано 327 респондентів, серед яких – 175 фахових юристів).

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

Результати дослідження, що виносяться на захист, отримані завдяки всебічному використанню комплексного підходу, який передбачає поєднання низки різноманітних методів наукового пізнання. Виконана робота базується на системі загальнонаукових та спеціальних методів пізнання, зокрема: логічного аналізу, герменевтичного, діалектичного, аналізу, синтезу й індуктивного узагальнення; дедуктивно-логічного аналізу, ймовірно-статистичних оцінок та аналогії; аксіологічного аналізу, порівняльного і правооого порівняльно-правооого тощо. Завдяки цьому Ванджураку Р. В. вдалося на високому рівні виконати всі поставлені у дисертаційному дослідженні наукові завдання.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження

Сформульовані в дисертаційному дослідженні висновки та рекомендації можуть бути використаними в:

законотворчій діяльності – при підготовці та обґрунтуванні законопроектів щодо подальшого розвитку правової системи України, а також в процесі удосконалення процесуального законодавства (зокрема, при уточненні умов достатності доказів у зв'язку із сформульованими ще в античності принципами доказової аргументації);

правозастосовній діяльності – при оцінці наданої судом та слідством доказової бази на предмет її відповідності не тільки умовам юридичної належності та допустимості, але й логічним критеріям обґрунтованості, несуперечливості та достатності, зміст яких ґрунтується на давньогрецьких ідеях про умови раціональності міркування (акт Печерського районного суду від 08 лютого 2023 року);

освітньому процесі – при викладанні відповідних навчальних дисциплін; при розробці навчально-методичних та дидактичних матеріалів; у самостійній роботі здобувачів вищої освіти (акт Національної академії внутрішніх справ від 19 грудня 2022 року).

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому

Положення дисертаційного дослідження мають логічну побудову. За своєю структурою дисертація складається із анотацій українською та англійською мовами, списку публікацій здобувача за темою дисертації, вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, списку використаних джерел (245 найменувань) та додатку. Загальний обсяг дисертації – 237 сторінок, з них основного тексту – 200 сторінок.

У **першому** розділі дисертації *«Теоретико-методологічні засади дослідження»*, який складається з трьох підрозділів, автором був проаналізований стан наукового опрацювання генетичних зв'язків європейського права з давньогрецькою інтелектуальною традицією, а також визначені головні напрямки та методологічні засади дослідження ролі давньогрецької філософії права як концептуальної основи становлення й подальшого розвитку української юриспруденції. Дисертант обґрунтовував методологічне значення філософії права Античної Греції для наступного вдосконалення ідеї прав людини, демократії, концепції правової держави та методології сучасного доказового права, а також довів, що давньогрецька інтелектуальна спадщина не лише закладає фундамент європейської юриспруденції, але й передбачає дієві засоби (інструменти та механізми) вирішення багатьох актуальних проблем.

В **другому** розділі дисертації *«Давньогрецька філософія права як світоглядно-методологічна основа європейської юриспруденції»*, який складається з чотирьох підрозділів, дисертант, розмірковуючи про трихотомію взаємовідносин «особа-державо-суспільство», влучно зауважує (с. 111-113), що Аристотель наполягав на антропосоціокультурній традиції розуміння полісу як найдосконалішого виду людського суспільства. Для міст-держав античної Греції

громадянство було природнім явищем, а людина, за Аристотелем, вважалася «політичною живою істотою» (ζῷον πολιτικόν). У Римі громадянство розумілося, передусім, як правові взаємовідносини між особою та державою, а громадянин став «*homo politicus*». Під впливом розвитку християнства та експансії Католицької Церкви людина з «*homo politicus*» поступово перетворилася на «*homo credens*». Приклад упредметнення «*homo credens*» у концепції громадянства знаходимо у праці Августина Блаженного «Про Град Божий (De Civitate Dei)», написаної протягом 413–427 років, який наполягав, що правосудним може бути лише закон християнський, який є відмінним від будь-якого земного права, насмперед, римського. Якщо у цій праці ми бачимо живу людину («*homo credens*»), то за творами Томи з Аквіну (найважливішою його працею вважається «Суми теології (Summa Theologiae)» 1265–1274 років) неможливо побачити його особистісні характеристики – хоча, можливо, саме його тексти на них і вказують». У сучасному світовому правопорядку часто спостерігаємо референції науковців до «*homo digitalis*», а тому логічним вважаю звернення автора до «*homo virtualis*» (с. 176).

Враховуючи характерний для України синтез сегментів республіканської форми державного правління (змішана республіка) та періодичний «маятниковий рух», зумовлений політичним коливанням від примату президентської республіки (1996-2004, 2010-2014; *de facto* з 2019 р. і до тепер) до парламентської (2004-2010, 2014-2019), дисертант вдало оперує концептуальними підходами до виокремлення бажаної форми державного правління, згадуючи про синтез форм державного правління Сократа (аристократична демократія, «яка б не передавалася у спадок, не залежала від майнового цензу та обиралася шляхом призначення на керівні посади держави людей, які вміють керувати й виконують добropорядно всі закони»)(с. 73, 78).

В третьому розділі дисертації «Вплив давньогрецької філософії права на розвиток української юриспруденції в контексті євроінтеграційних процесів», який складається з трьох підрозділів, дисертант зазначив на необхідності синхронізації національного законодавства із правом Європейського Союзу, враховуючи закріплення європейських та євроатлантичних прагнень України на конституційному рівні (2019) і стан виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (2014).

Поділяю думку дисертанта, що «ідейно-концептуальний каркас» понять свобода, рівність, справедливість був закладений ще в античні часи, а відродження відбулося у XVIII столітті (Пакти війська запорізького 1710, Декларація прав людини і громадянина 1789, демократичні конституції США, Франції, Польщі) і переросло на сучасному етапі у ціннісну (с. 166) палітру ООН, Ради Європи та Європейського Союзу. Ідейні витоки міжнародно-правових документів як Загальна декларація прав людини 1948 (с. 149, 165) та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 (ч. 173) мають античне підґрунтя і водночас є

«віддзеркаленням» реального стану речей у світі та Європі (глобального і глокального світопорядку).

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації в практиці

Отримані результати дисертаційного дослідження Ванджурака Р. В. «Інтелектуальна традиція давньогрецької філософії права як концептуальна основа української юриспруденції», можна використовувати для підвищення рівня професійного рівня суддів, освітньому процесі закладів вищої освіти, в науково-дослідних розробках наукових установ, для підготовки наукових публікацій та монографій, плануванні досліджень за цим напрямом.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача

Позитивно оцінюючи дане дисертаційне дослідження (переважна більшість висновків і пропозицій, наведених в дисертації є належним чином аргументованими), необхідно звернути увагу на окремі питання, які потребують або додаткової аргументації, або спеціальних пояснень під час захисту:

1. Здобувач нагадує (с. 76), що Сократ сформулював концепцію, коли будь-який громадянин міста-держави (тобто, повнолітня особа чоловічої статі) може без жодних перешкод покинути місто-державу, якщо її порядки його не влаштовують, і мігрувати будь-куди інде. Громадянство, за Сократом, у демократичній державі може бути винятково добровільним (інакше, це суперечитиме самій ідеї демократії). Виникає питання, якщо трактувати концепцію громадянства крізь призму «добровільності» (забав – набув громадянство, набридло коритися правилам – позбувся громадянства (тобто, відмовився від нього чи вийшов із нього), то яка роль сучасної держави у цьому? Чи має право чи навіть обов'язок держава встановлювати свої власні правила і відокремлювати «бажаних» громадян від «небажаних»? Відмова від наявного громадянства (в основному від народження особи) трапляється, зазвичай, у зв'язку з набуттям нею альтернативного громадянства пізніше (після народження), якщо неможливо зберегти первинне громадянство (це стосується держав, які не передбачають наявності подвійного (множинного) громадянства), - як це питання, на думку дисертанта, корелюється з виходом із громадянства? Це тотожні інструменти (механізми) чи ні? Чи потрібно відмову від громадянства окремо передбачити в законодавстві України (зараз нема, але до прикладу, така норма існувала у Законі «Про громадянство УНР» від 2 березня 1918 року)?
2. Звертаючи увагу на спорідненості української філософсько-правової традиції, світоглядних та цивілізаційних цінностей з європейськими, заснованих на античній спадщині, дисертант доречно акцентує увагу (с. 76), що «Сократ уперше в історії європейської політичної та правової думки проголосив ідею договірних відносин

між державою та її громадянином». Тобто, громадянство, передусім розглядається, як договір між містом-державою (полісом) і особою-громадянином (політом) (с. 75). Однак, дисертантом не уточнено чи була передбачена відповідальність (як особи, так і міста-держави) за порушення цього «договору» (до прикладу, у вигляді остракізму)?

3. Дисертант доречно акцентує увагу (с. 181), що «третій вид демократії (за Аристотелем) передбачає надання права заступання на державні посади всім, хто є громадянином держави за походженням, а четвертий – поширює таке право і на осіб, що набули громадянство». Такий концепт характеризується застосуванням принципу правової рівності перед законом щодо громадянства (способів та часу його набуття) у контексті реалізації пасивного виборчого права (права бути обраним до органів публічної влади), що є безпосереднім свідченням реалізації принципів правовладдя (верховенства права) і недискримінації. *Як вважає дисертант: чи потрібно внести зміни до релевантного національного законодавства України щодо кількості одночасно наявних громадянств, способів та часу їх набуття (від народження особи чи після її народження) в осіб, які хочуть бути обраним до органів публічної влади, мати доступ до державної скарбниці та таємниці? Якщо це стосується власників паспортів (осіб, які мали попереднє або мають чинне альтернативне громадянство) держави-агресора?*
4. Здобувач правильно диференціює народовладдя (демократію) від «тиранії більшості над меншістю» у контексті правової держави та легітимності закону, особливо щодо територіальної юрисдикції (до прикладу, у випадку трансферту громадянства, примусової зміни громадянства у випадку територіальних змін). Вважаємо, що трансферт громадянства має негативну конотацію. Дійсно, питання регламентування зміни громадянства станом на березень 2023 року є особливо крихким і актуальним, але почалось все з 2014 р. внаслідок військової агресії, анексії Автономної Республіки Крим (т.зв. «Кримського референдуму») та окупації частин Донецької та Луганської областей Росією. Чинне релевантне законодавство про громадянство не врегульовує це питання. *Як у майбутньому (після деокупації) потрібно (можна) врегулювати питання щодо примусової зміни громадянства осіб, які проживали на анексованих та (тимчасово) окупованих територіях, набули альтернативне російське громадянство у зв'язку з трансфертом?*

Разом із тим, варто наголосити, що вказані зауваження і побажання мають дискусійний характер, і, в цілому, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження. За своєю актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю та практичною значущістю отриманих результатів, робота є значним внеском до філософії права, а сформульовані в дисертаційній роботі висновки та пропозиції можуть бути використані для підготовки та обґрунтуванні законопроектів щодо подальшого розвитку правової системи України, а також у процесі удосконалення процесуального законодавства (зокрема, при уточненні

умов достатності доказів у зв'язку із сформульованими ще в античності принципами доказової аргументації.

Відсутність порушень академічної доброчесності

У ході вивчення дисертаційного дослідження та наукових публікацій Ванджурака Р. В. фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертація є оригінальною, самостійно виконаною працею.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертація Ванджурака Романа Васильовича «Інтелектуальна традиція давньогрецької філософії права як концептуальна основа української юриспруденції», подана на здобуття ступеня доктора філософії, є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням.

За актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною значущістю здобутих дисертантом результатів, дисертація відповідає спеціальності 081 Право та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2016 року №261 (зі змінами та доповненнями від 3 квітня 2019 року №283), наказу МОН України від 12 січня 2017 року №40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12 липня 2019 року) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року №44), а її автор – Ванджурак Роман Васильович на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право зі спеціальності 081 «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»

Ірина СОФІНСЬКА

Засвідчено:

Вчений секретар
Національного університету
«Львівська політехніка»

Роман БРИЛИНСЬКИЙ